

Uşak'ta Ahîlik ve Ahî Kurumları

Özet

Bu makalede Uşak şehrinde bulunan Ahîlerin açtıkları kurumların neler olduğu, bu kurumların şehrin gelişmesine ne ölçüde katkı sağladığı ve Ahî Baba'nın esnaf örgütü içindeki yeri ifade edilecektir. Uşak'ta Ahîler XIX. yüzyıla kadar oldukça etkili olmuşlar fakat bu yüzyıldan itibaren şehirdeki Ahî zaviyeleri kapanmış ve Ahî Baba'nın esnaf örgütlenmesi içindeki etkinlikleri giderek azalmıştır. Ahî Baba'nın görevleri kethüda, yiğitbaşı, şeyh gibi diğer esnaf temsilcileri tarafından yürütülmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uşak, Ahîlik, Ahî kurumları, Esnaf örgütleri.

Ahis In Usak And Their Organizations

Abstract

In this paper, it will be explained the craft and trade organizations found in the city of Usak and established by Ahi's as well as the degree of their contributions to the economy and development of the city. Ahis were so effective in the economy and social life of Usak City until 19th century but after that date their effectiveness was diminished in the commercial organizations due to closing of their offices. The duties of the father (head) of Ahi's began to be executed by the representatives of the other commercial organizations.

Key Words: Usak, Ahi, Ahi Organizations, Craft and trade Organizations

GİRİŞ

Osmanlı şehir ve kasabalarındaki üretim ve ticâret, esnaf örgütü tarafından yürütülüyordu. Bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Uşak'ta da, gerek imâlat, gerekse ticâret ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren esnaf, kendi içerisinde sıkı bir otokontrol sistemine (Kütükoğlu 1986) bağlı olup, devlet karşısında da, başta ihtisâb kânûnnâmeleri ve narh olmak üzere önemli kurallara tâbi bulunmaktaydılar (Genç 1986). Çeşitli mesleklere mensup olan esnaf, sıklıkla ehl-i hirfet ve ehl-i sanat terimleriyle ifade edilmekteydi¹. Osmanlı şehirlerinin hepsinde yaygın ve kuvvetli bir esnaf teşkilâtı vardı. Bu teşkilât, gerçekte Anadolu'da Selçuklular ve Beylikler döneminde, şehir ve kasabalardaki farklı esnaf grubunun kendi mensupları içinden seçtikleri bir ahînin önderliğinde fütüvvet geleneğine göre şekillenmiş olan, XIII. ve XIV. yüzyıllardaki Ahî hareketinin bir devamı idi (Çağatay 1974: 8), (Şahin, Emecen 1988: 290). Bu yüzyıllar içinde ilk Osmanlı sultanlarının Ahî geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olması, hatta Osmanlı Devleti'nin Ahî kökenli ilim, fikir ve devlet adamlarının görüşlerinden yararlanması², ahîliğe dayalı Esnaf Örgütü'nün etkinliğini arttırmıştır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Osmanlı şehirlerindeki esnaf, ahîlerin geleneksel düzeni içinde iş görmektedir. Fakat Ahî teşkilâtı, XVI. yüzyılda Osmanlı merkezî otoritesi altında zayıflamış, ilk zamanların kuvvetli ve

bağımsız karakterini yitirmiştir (Ergenç 1980: 107), (Özdemir 1998: 226).

Bununla birlikte merkezî devlet, taşrada bulunan şehir ve kasabalarda esnafın üzerindeki ahî örgütlenmesinin devam etmesini istiyordu. Çünkü üretim ve ticâret erbâbının köklü bir geleneğe ve teşkilâta sahip olması, devletin bu gruba karşı izlediği politikayı da etkilemekteydi. Ayrıca bu zümre, üretim ve ticâret yaparak halkın kıtlık çekmemesini sağladığı gibi vergi vermek suretiyle hazineye de önemli bir katkıda bulunuyordu. Bu doğrultuda “Şeyh ve ihtiyarları ma’rifetiyle” düzenlerini sürdüren, mahkemeye şeyhleri ve yiğitbaşları tarafından getirilen lonca mensuplarının Ahî geleneklerine dayalı düzenlerinin yaşatılması için merkez tarafından Osmanlı taşra şehirlerine XVII. yüzyılda fermanlar gönderildiği bilinmektedir³. Bu durum, geleneğin bozulduğu XVII. yüzyılda merkezî yönetimin taşradaki esnaf teşkilâtı içinde Ahî geleneğinin yaşatılmasının gerekliliğine inandığını göstermektedir.

Ahîliğin şehirlerdeki işlevini yitirmeye başlaması, muhtemelen XVII. yüzyıldadır. Kethüda, Yiğitbaşı, gibi esnaf temsilcileri, Ahîlerin ve Ahî Şeyhlerinin görevini üzerlerine almış görünmektedirler. Bu durum, XVII. yüzyılda Anadolu'daki bütün şehirlerde de aynıdır. Örneğin, XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve sonrasında Konya'da Ahî Baba sadece debbağların başı olarak

¹ Hirfet, kelimenin çoğulu olan hiref de kullanılabilir ve sanat kelimeleri anlam olarak birbirlerine yakındırlar, aynı şekilde eşdeğer terimler olan “*erbâb-ı hirfet*” ve “*ashâb-ı hirfet*” diye de yazılmaktadır.

² Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konyalı İlim, Fikir ve Devlet Adamları”, *Yeni İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya Kitabı*, (Editör: Yusuf Küçükdağ), Özel Sayı, Konya, 2002, s.187-206; Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ahîlerin etkisi üzerine farklı bir yaklaşım için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilik ve Şeyh Edebalı: Problematik Açısından Bir Sorgulama”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, (13-15 Ekim 1999), KBY, Ankara, 1999, s.241-248.

³ Örneğin Aralık 1632 tarihinde Trabzon şehrine gönderilen bir ferman, bütün Osmanlı topraklarındaki beylerbeyleri, sancak beyleri ve kadırlara hitaben; “*Memâlik-i mahrûsemde olan debbağ ve sair ehl-i sinayi*” ve *ehl-i hiref tâîfelerinin câniblerine kadîmden süregelen erkânların ve kuşak kuşanmayub ve revân olmayan şagirdlerin revân almayınca ve kuşak kuşanmayınca min ba'd dükkân ve dizgâh kullanmayub, işlemeyüb, madam ki şagirdler revân olub ve Ahiler kuşak kuşanub ve icâzet olmayınca dükkân ve dizgâh açturmayub...*” diye yazılmıştır. Bkz. Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yay. İstanbul, 2000, s.135.

bulunmaktaydı (Oğuzoğlu 1980: 117). Belki de aynı yüzyılda merkezin Ahîlik geleneğini yaşatmak için Trabzon şehrindeki esnafa yönelik olarak yerel yöneticilere gönderdiği fermân, Anadolu'nun birçok şehrinde Ahîliğin unutulmaya başlamasından dolayı gündeme gelmiş olmalıdır.

Esnaf teşkilâtının, özellikle kalite kontrolünü ve ticâret ahlâkını düzenleyen içyapısı, esnaf temsilcileri olan Pazarbaşı, Kethüda ve Yiğitbaşı tarafından sürekli olarak denetleniyordu. Her esnaf grubu, üretim için gerekli hammaddeyi fiyat artışı ve darlık yaratmadan kendi temsilcileri aracılığıyla sağlayarak içlerinde adaletli olarak dağıtmak zorundaydı. Bir lonca içinde kurallara uymayanlar çıktığı takdirde, lonca temsilcileri ile bu durumdan zarar gören şehirli mahkemeye başvurarak müdahale edebiliyordu⁴.

Osmanlı Devleti'ndeki şehir ve kasabaların tamamında olduğu gibi Uşak'taki esnaf örgütlenmesi kadı ve muhtesib etrafında şekillenmektedir. Bunların esnaf üzerindeki etkileri, esnaf yöneticileri aracılığıyla yürütülmektedir. Ahî Baba, şeyh, kethüda ve yiğitbaşı gibi esnaf temsilcileri, kadı ile muhtesibin emirlerine tâbi olmakla birlikte, bu görevlilerle ortaya çıkabilecek bir uyuşmazlık halinde halk, her zaman veziriazam veya padişaha bizzat şikâyetlerini iletebilme özgürlüğüne sahipti.

Uşak'ta Ahî Baba'nın dışında başka esnaf örgütlerinin de temsilcileri bulunmaktaydı. Uşak'ta esnaf gruplarının başında bulunan kethüda, yiğitbaşı ve şeyh gibi esnaf temsilcileri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır⁵.

Kethüda: Esnafın başı olan kethüda, sadece esnaf arasındaki tartışmalarda hakemlik yapmakla, bunların çıkarlarını mümkün olduğunca gözetmekle kalmamakta, aynı zamanda onları hükümet ve memurların nezdinde temsil etmekte idi. Ayrıca

kethüdalar esnafın dilekçe, şikâyet ve itirazlarını da gerekli mercilere aktarmaktaydılar. Kethüda, kendi esnafı üzerinde söz sahibi olup çıraklıktan ustalığa geçmek isteyenlerin yeterlilik imtihanını şeyh ve yiğitbaşıyla birlikte yapardı (Uluçay 1942: 115-116).

Yiğitbaşı: Kethüdanın muavini, ama ondan daha alt bir derecede hükümet ve yerel yetkililer nezdinde resmî bir temsilci olarak belirtilmektedir. Yiğitbaşı, esnafın birinci şikâyet kademesi idi. Onun halledemediği konulara kethüda bakardı. Mensup olduğu esnaf içinde nizama aykırı gördüğü işleri kethüda ile beraber muhtesib ve kadıya haber vermek, kendi esnafına alınan malzemeyi dağıtmak ve satmak yiğitbaşının en önemli görevlerindendi. Ayrıca yiğitbaşı, halkın veya bir esnaf gurubunun anlaşmazlığa düştüğü konulara çözüm bulmak, loncadan tahsili istenen vergileri toplamak, muhtesib ve hükümet görevlilerine karşı lonca mensuplarının haklarını aramak ve lonca esnafına hammadde sağlamak gibi görevleri de bulunmaktaydı (Oğuzoğlu 1982: 613).

Şeyh: Esnafı idare edenlerin başında gelen kişidir. Şeyhlerin atanması normalde kendi arzları üzerine berâtle olmaktadır. Fakat Şeyh seçiminde kendinin ait olduğu esnaf örgütünün de etkisi bulunmaktaydı. Osmanlı esnaf teşkilatı içerisinde son zamanlara kadar yaşayan esnaf şeyhliğinin önemli görevleri de vardı. Osman Nuri'nin, *Mecelle-i Umûr-u Belediye* adlı eserinde esnaf temsilcileri arasında bulunan şeyhin çoğunlukla törenlerde loncaı temsil ettiğini yazmaktadır (Osman Nuri 1922: 560). Şeyh, ustalık ve diğer merasimlerde esnafa riyaset etmek, esnafın cezayı mucip hallerinde onlara para ve sopa cezası vermekle yetkili idi. Ayrıca esnaf arasında çıkan ihtilafları çözmek onun önemli görevleri arasındaydı (Uluçay 1942: 113-114). Uşak şehrinde XVIII. yüzyılda kasap esnafının bir şeyhi vardı.

⁴ Bu konuda değişik örnekler için bkz. Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Döneminde Konya'da Ahîlik ve Ahîler", *II. Ululararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 13-15 Ekim 1999 Kırşehir, Ankara, 1999, s.214-228.

⁵ Uşak kadı sicillerinin günümüze ulaşan ilk defteri 1832 tarihli. Bu tarihten önceki yıllara ait Uşak'taki esnaf örgütleri ve temsilcileri hakkında şimdilik *Hurufat Defterleri*'nde kayıtlar mevcuttur. Bkz. Murat Öntuğ ve Erdoğan Solak, "Uşak Şer'iyye Sicillerinin Şekil ve Muhteva Açısından Değerlendirilmesi", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II, S.2, Afyon, 2001, s.11-25; Murat Öntuğ, "Hurufat Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Afyon, 1999, s.149-171.

H.1136 (M.1723-1724) yılında kasapların şeyhi olan Halil'in vefatı üzerine bu göreve Şeyh Hasan getirilmiştir (VAD. no:1142, vr.68).

Uşak'ta ehl-i hirefe şeyh olanlara Ağa Baba Zâviyesi'nin mahsulü şart edilmiştir. Rebihülahir 1165 (Şubat-Mart 1752) tarihinde Şeyh olan Hacı Hüseyin vefat etmesiyle ehl-i hiref şeyhliği Uşak Naibi Seyyid Ömer arzıyla, Seyyid Hacı Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VAD. no: 1130, s.70).

Dellâlbaşı: Aslında tellâl, esnaftan değildir. Yaptığı iş tam anlamıyla ticaret olmayıp, tüccarlarla alıcı arasında aracılık yapmaktadırlar. XVII. yüzyılda tellâlar, yaptığı bu iş karşılığında satışı yapılan maldan yüzde bir “dellâliye” almaktaydılar (Mantran 1990: 76-77). Uşak'ta H.1141 (M.1728-1729) yılında dellalbaşılık görevini Mustafa adlı kişi yürütmektedir (VAD. no: 1142, vr.68).

I. UŞAK'TA AHÎ KURUMLARI

Ahî teşkilatı ilk zamanlarda Kırşehir, Kayseri, Konya, Ankara ve Tokat gibi Anadolu'nun büyük yerleşim merkezlerinde ortaya çıkmıştı. Moğolların Anadolu'yu işgalinden sonra 1260 yılından itibaren pek çok yerde Ahîler ve Türkmenler Moğol hâkimiyetine karşı isyanlar başlattılar. Moğollar veya Moğol yanlısı yöneticiler iktidarlarına muhalefet eden hatta isyan çıkaran Ahîler üzerinde çok sıkı önlemler aldılar ve katliamlar gerçekleştirdiler⁶. Yukarıda ifade edilen büyük merkezlerde bulunan Ahîlere ait işyerleri ve malları elerinden alındı. Böylece Ahîler, Moğol hâkimiyetinin daha zayıf olduğu Anadolu'nun uç bölgelerine gelerek mezra, çiftlik, köy ve kaza merkezlerinde ahî teşkilatlanmasını oluşturdular. XIV. Yüzyılda Anadolu'yu dolaşan seyyah İbn Battuta Anadolu'nun köy ve kasabalarında Ahî zâviyelerinin yaygın olduğunu belirtmektedir. Bu hareketin bir sonucu olarak Anadolu'nun batı ucuna gelen ahîlerin bir kısmı da Uşak merkezinde ahî zâviyelerini kurmuşlardır. Uşak'ta XVII. ve XVIII. yüzyılda

ahîlerin ve zâviyelerinin etkisinin azaldığı dönemlerde bile Ahî Baba'nın esnaf örgütlenmesi ve esnafın başı olma özelliğinin devam ettiriyor olması, Ahîliğin Anadolu şehirlerinde ahîliğin köklü etkilerini uzun süre devam ettirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Uşak, 1429 yılında Germiyanoglu beyliğinden ilhak edilerek, nihai olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı vakıf kayıtlarında Uşak kazâsı dâhilinde değişik dinî ve tasavvufî tarikatlara mensup tekke ve zâviyelerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda gerek Germiyanogulları döneminden gerekse Osmanlı hâkimiyeti zamanında kurulmuş Uşak kazâsında toplam yirmi dört tekke ve zâviye bulunmaktaydı (Gökçe 2004: 213-214). Bu yapıların beşi Uşak merkezde, diğer on dokuzu ise Uşak'ın köy, mezraa ve çiftliklerinde inşa edilmişti. Uşak kazâ merkezinde bulunan beş zâviyenin üçü Ahîler tarafından yaptırılmıştır. Şehir merkezinde kurulan Ahî zâviyelerinin müstemilâtı içinde kurucu şeyhe ait olan türbe ve mezarlık, derviş ve misafir odaları, hamam, mutfak, kütüphâne, mescit, ahır gibi yapılar yer almaktaydı. Uşak şehrinde bulunan bu zaviyelerin dışında XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında 1530 tarihinde Uşak'a bağlı Göçer Köyü'ne bağlı bir “Ahî Mezraası” da bulunmaktaydı. Ahîlere ait mezraada 2 hane, 1 mücerred ve 1 sipahizâde kayıtlı olup mezraanın yıllık geliri ise 480 akçeydi (BOA. TD. 438, s.67).

XVIII. yüzyılda Uşak yöresinde Hacı Hızır Mahallesi'nde Halveti Tekkesi, Karaağaç Mahallesi'nde Şeyh Mustafa Efendi Tekkesi vardı. Ayrıca bu asırda Uşak kaza merkezi, köy, çiftlik ve mezraalarda yirmi beş zâviye bulunmaktaydı⁷. Bu tekke ve zâviyelerin dışında köylerin, çiftliklerin ve mezraaların idaresinden sorumlu zâviyedarların yönettiği üç ayrı köy mevcuttu.

XVIII. yüzyılda Uşak merkezde bulunan Ahî zaviyelerinden üçü faaliyetine devam etmekteydi. Yine bu asırda Uşak kazâsına bağlı Orta Köyü'nde

⁶ Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya, 1991, s.114 vd.

⁷ XVIII. yüzyılda Uşak kazâsında bulunan tekke ve zâviyeler için bkz. Mustafa Murat Öntüğü, “XVIII. Yüzyıl Uşak Tekke ve Zaviyeleri”, *21. Yüzyıl Eşiğinde Uşak Sempozyumu* (25-27 Ekim 2001) C.1, İstanbul, 2001. s.421, 434.

“Ahî Çiftliği” diye ma’rûf olmuş bir mezraa bulunmaktaydı. Ahîler tarafından kurulduğu anlaşılan çiftliğin Zilkade 1133 (Ağustos-Eylül 1721) tarihinde mutasarrıflığını günde bir akçe ile Ali’nin mahlûlünden İbrahim adlı kişi yapmaktaydı (VAD. no:1116, s.5). Uşak kazâsına ahîler tarafından yaptırılmış olan zâviyeler şunlardır:

1. Ahî Gasasız Zâviyesi

II. Bâyezid (1481-1512) zamanına ait 1512-1513 tarihli defterde bulunan kayıtlardan zâviyenin XV. yüzyılda harap durumda olduğu anlaşılmaktadır. Ahî Gasasız Zâviyesi’nin vakıfları arasında iki dönüm harap bağ, Uşak Çarşısı’nda dört dükkân yeri ve bir boyahâne vardı. XV. yüzyılın sonlarında faal olma özelliğini yitirmiş gözükmektedir (Gökçe 2004: 215), (Gökçe 2001: 205). Nitekim XVI. ve XVIII. yüzyılları kapsayan vakıf kayıtlarında bu ahî zaviyesine ve vakıflarına tesadüf edilmemesi bunu doğrulamaktadır.

2. Ahî Hoca Zâviyesi

Zâviye, Germiyanogulları döneminden Osmanlıya intikal etmiştir. Ahî şeyhi olan Ahî Hoca adlı zat kendi malıyla satın almış olduğu mülkünü yaptırdığı zâviyeye vakfetmiştir. Germiyanoglu II. Yakup Bey (1387-1429) tarafından tescil edilmiş olan zâviye vakfı bir bahçe, bir baş-hâne, Pazar yerinde üç dükkân ve iki çiftlikten oluşmaktaydı. II. Bayezid döneminde zaviyenin vakıf gelirleri 110 akçe ve 1530 ile 1571’de 510 akçe kayıt edilmiştir (Gökçe 2004: 215), (Gökçe 2001: 205). Uşak şehrinde bulunan Ahî Hoca Zaviyesi’nin XVI. yüzyılda Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında düzenlenmiş tecdit berâtları bulunmaktadır.

XVIII. yüzyıla ait vakıf kayıtlarında zâviye ve vakfının devam ettiği anlaşılmaktadır (VAD. no:1126, s.103). Şeyh Ahmed Halife Ramazan 1176 (Mart-Nisan 1763) kazâsındaki debbağ şeyhliğinin yanı sıra, Ahî Hoca ve Ahî Mehmed zâviyelerinin hem zâviyedarlığını hem de bu zaviyelerin vakıf yöneticiliği görevini birlikte yürütmekteydi (VAD. no:1126, s.103).

3. Ahî Ziyaretçi (Ziyaretçioğlu) Zâviyesi

Uşak kazâsı dâhilinde “Ziyaretçi Mezrası” diye bilinen yerde inşa edilmiştir. Ahî Ziyaretçioğlu neslinden Şeyh Sinan’ın mutasarrıf olduğu zâviyenin XV. yüzyılda harap olduğu II. Bâyezid dönemi defterin de kaydının bulunmamasından anlaşılmaktadır. 1530 yılında Şeyh Lütü’nin tasarrufunda olan zâviye, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde gerekli tamirat ve onarımı yapılarak tekrar ihyâ edilmiştir. 1530 ve 1571 yıllarında zâviyeye vakfedilmiş olan çiftliğin yıllık geliri 250 akçedir (BOA. TD. 438, s.126), (Gökçe 2004: 216). Zâviye XVIII. ve XIX. yüzyıllarda faaliyetine devam eden tek Ahî zâviyesidir.

XVIII. yüzyıldaki vakıf kayıtlarında zâviyenin ismi “Ziyaretçi” şeklinde yazılmışsa da, bazı belgelerde “Ziyaretçi Hüsameddin” şeklinde geçmektedir. Bu zaviyede görev yapan şeyhler aynı zamanda Uşak’ta bulunan Hacı Murad Camisi’nin imamlığını da birlikte yürütmekteydiler (Öntuğ 2001:432-433).

4. Ahî Mehmed Zâviyesi

Zâviyenin ismine yalnız XVIII. yüzyıl vakıf kayıtlarında rastlanmaktadır (VAD. no:1126, s.103). Yukarıda ifade edildiği üzere Ahî Hoca ve Ahî Mehmed Zâviyesi zâviyedarı ve Ahî Hoca, Ahî Mehmed vakfının yöneticisi, debbağlar şeyhi Şeyh Ahmed’tir.

H.1173 (M.1759-1760) yılında Şeyh Ahmed kendi halinde görevlerini yürütmekte iken bazı sahibi garaz kimseler kendi istedikleri kişiyi Uşak naibi yapmışlar ve Şeyh Ahmed’i defalarca bu naibin huzuruna getirip yaşlı ve hasta olduğu gerekçesiyle görevlerini elinden alıp Süleyman adlı kişiye vermişlerdir. Şeyh Ahmed bu haksızlık üzerine Uşak mahkemesine müracaat etmiştir. Uşak kazâsının ehl-i hîref ihtiyarları ve bî-garaz Müslümanlar’ın olayı soruşturması neticesinde Şeyh Ahmed’in haksız yere görevlerinin üzerinden alındığını tespit edip, durum mahkemeye bildirilmişlerdir. Bunun üzerine Uşak Kadısı Ağa-zâde arzıyla görevleri tekrar Şeyh Ahmed’in uhdesine verilmiştir (VAD. no:1126, s.103).

Ahîlerin açtıkları bu zaviyeler elbette şehrin iktisadi bünyesinin gelişmesine olumlu katkı sağlamıştır. XVI. yüzyıla ait 1530 tarihli tahrir defterinde Uşak şehrinin gelir kaynakları şöyledir: “*Bâc-ı bazar ve cürm-ü cinâyete ve ‘arûsiyye ve resm-i keyl ve sabunhâne ki kazandan kazana dört akçe ve bir kalıp sabun alınur ve harac-ı bâgât ihtisâb ve öşr-i gallât ve adet-i ağnâm-ı şehirlüyan ve meyhâne ve resm-i zemîn ve öşr-i kovan.*” Uşak’ın bütün bu gelir kaynaklarından elde edilen yıllık toplam gelir ise 25.000 akçedir (BOA. TD. 438, s.64). Ayrıca Uşak kazası dâhilinde 1530 yılında yaylayan Akkoyunlu Yörükleri cemaatinin yıllık hâsılı 68.000 akçadır. Bu haliyle Uşak şehri çarşı ve pazar yerindeki ticari faaliyetlerinin yanı sıra merkezde bir meyhanenin bulunduğu, bağ-bahçe ziraatı ile küçükbaş hayvancılığın yapıldığı Batı Anadolu’da ticari imkânları kısıtlı, iktisadi potansiyeli küçük bir yerleşim yeri olduğu görülmektedir. XVI. yüzyılda Uşak merkezdeki beş zaviyenin üçü Ahîler tarafından inşa edilmiştir. Vakıf gelirlerine bakıldığında Ahî zaviyeleri dışındaki Şeyh Emin Zaviyesi’nin yıllık hâsılı 160 akçe ve Hacı Kemal Zaviyesi’nin ise yıllık geliri 115 akçedir. Bu iki zaviyenin de vakıf gelirleri çiftlik ve bağ-bahçeden oluşmaktadır (Gökçe 2004: 216-217). Ahîler, Uşak’ta açtıkları zaviyelerin vakıflarına gelir olması bakımından şehir merkezinde ticari öneme haiz mekânlar inşa etmişlerdir. Uşak çarşısında bulunan 144 dükkânın 4’ü Ahî Gasasız Zaviyesi’ne ve 3’ü Ahî Hoca Zaviyesi’ne aittir. Şehirde bulunan 2 başhânedan biri Ahî Hoca Zaviyesi’ne ve şehirdeki boyahâne Ahî Gasasız Zaviyesi vakfına kayıtlıdır (Gökçe 2004: 207). Buradan da anlaşılabacağı üzere XVI. yüzyılda ahîler, Uşak’a açtıkları zaviyeleri sayesinde orta ölçekli bir katkı sağlamıştır.

Ahîler yerleştikleri köy, kasaba ve kazalara sadece zâviye değil, imkânları ölçüsünde mescit, cami, mektep ve medreseler kurarak yerleşim alanlarının eğitim ve dinî yaşantısına katkıda bulunmuşlardır. Bununla beraber Uşak şehrinde ahî zâviyelerinin dışında ahîlere ait mescit, cami, mektep ve medrese gibi dinî ve eğitim kurumu tespit olunamamıştır. Ahîler, Uşak esnafı üzerindeki

etkinliğini, Ahî Baba denilen esnaf şeyhi sayesinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüşlerdir.

II. AHÎ BABA VE ESNAF ŞEYHLİĞİ

Ahî Babaların esnaf üzerindeki etkileri, XIV. yüzyılda Anadolu’da ve özellikle Ankara’da çok güçlüydü. XV. yüzyıldan itibaren doğrudan Ahî Baba’nın yönetimine tâbi olmaya devam eden deri tabakçıları ve bunlara bağlı esnaf dışında bu temsilci kaybolmuştur (Mantran 1990: 108). Ahîliğin önemli merkezlerinden biri konumundaki Konya’da bile Ahî Baba sadece debbağlar arasında önemini korumaktaydı (Oğuzoğlu 1980: 117). Manisa’da ise hem debbağların ve hem de diğer esnafın şeyhi olan Ahî Baba’nın yerini kethüda almıştır (Uluçay 1942: 114). Bu durumu diğer Anadolu şehirleri için de söylemek mümkün gözükmemektedir (Şahin, Emecen 1988: 290). XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde dericilerin güçlü bir lonca örgütleri mevcuttu. Farklı şehirlerdeki loncalar arasında bağlantı vardı ve ustalığa yapılacak atamalar, Kırşehir’deki Ahî Evren Zâviyesi şeyhinin gönderdiği bir temsilci huzurunda yapılırdı. XV. ve XVI. yüzyıllarda İstanbul ve Manisa debbağ loncalarının başkanlıklarını Ahî Baba yapmaktaydı (Faroqhi 1994: 193). Uşak şehrinde de deri esnafının başkanlığını Ahî Baba yürütmekteydi (VAD. no:1089, vr.65; no:1123, vr.52; no:1129, s.106). Taeschner’e göre; XVIII. yüzyıldan itibaren Ahî Evren şeyhinin nüfuzu zayıflamaya başlamış ve XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Ahî Baba adı Kırşehir’deki Ahî Evren Zâviyesi şeyhinin denetimindeki lonca görevlileri için kullanılmaya başlanmıştır (Taeschner 1956: 93-96). Fakat Anadolu şehirlerinin tamamı için Taeschner’in ifade ettiği görüşleri söylemek mümkün değildir. Nitekim araştırma sahamız olan Uşak kazasında XVIII. yüzyılda Uşak deri esnafının başında “*kadîmden berü*” Ahî Baba bulunmadığı ve lazım olduğu belirtilerek Muharrem 1165 (Kasım-Aralık 1751) tarihinde Uşak Naibi Seyyid Ömer arzıyla Seyyid Hacı Mustafa’ya Ahî Babalık tevcih olunmuştur (VAD. no:1130, s.70).

Uşak’ta XIV. yüzyıldan beri Ahî zâviyelerinin bulunduğu ve bu zâviyelerin XIX.

yüzyılın başlarına kadar faaliyetlerini sürdürdükleri ifade edilmişti. Bununla birlikte ahîlerin Uşak'ta halk üzerindeki dinî ve sosyal etkisi ve esnaf yöneticiliği sıfatı da XVIII. yüzyılda hala devam etmektedir. Bu asırda Uşak'taki esnafın “*Esnaf Şeyhliği*” Ahî Baba'lar tarafından yürütülmekteydi. Bu görevlerinin dışında Uşak şehrinde Ahî Baba olan kişilerin kendi zâviyelerinde zâviyedarlık, vakıf yöneticiliği, şehirdeki camilerde imamlık ve vaizlik gibi görevleri birlikte yürütmekteydiler. Örneğin, Uşak'taki debbağların şeyhi olan Şeyh Ahmed Ahî Hoca ve Ahî Mehmed Zâviyelerin zâviyedarlığını, bu zâviyelerin vakıflarının idaresini ve birkaç camide vaizlik vazifelerini birlikte yürütmekteydi (VAD. no:1126, s.103). Bu görevlerin dışında Ahî Baba olanların kendi tasarruflarında olan mezraalarda çiftçilik yaptıkları da görülmektedir (VAD. no:1129, s.106; no:547, s.75). XVIII. yüzyılda Uşak şehrinde görev yapan Ahî Baba ve Esnaf şeyhleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Bkz. Tablo-1).

Tabloya göre Uşak'taki Ahî Baba ve Esnaf Şeyhleri arasında uzun yıllar görev yapanlar olduğu gibi birkaç ay görevde kalanlar da vardır. Görev süresinin sona ermesinin en yaygın sebebi vazifeyi bir başkası lehine bırakma yani “ferâğ” dır. Diğer sebepler ise ölüm anlamına gelen “fevt” ve “ref” denilen görevden azil edilmektir.

Uşak şehrinde XVIII. yüzyılda Ahî Baba debbağ esnafının ve sair esnafın şeyhliği görevini yürütmekteydi. XIX. yüzyılın ilk yarısında 1830 yılında Uşak'ta Ahî Babalık ve Esnaf Şeyhliği'ni Çalık-zâde Hacı Mustafa yapmaktaydı. Hacı Mustafa bu asır içinde Ahî Baba ve Esnaf Şeyhi olarak şimdilik son tespit edilen kişidir. Çalık-zâde Hacı Mustafa'nın görevini hangi tarihe kadar devam ettirdiği, yerine ondan sonra başka bir kişinin atanıp, atanmadığı ve Ahî Baba'nın esnaf şeyhliği görevinin devam edip, etmediği belli değildir. Bu haliyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ahî Babalığın Uşak esnafı üzerinde etkiliğinin devam edip etmediği net değildir.

Tablo 1: Uşak Kazası'ndaki Ahî Baba ve Esnaf Şeyhleri⁸

Adı	Hizmet Tarihleri	Görevden Ayrılış Sebebi	Görev Süresi
Seyyid Hacı Mustafa ⁹	Şubat 1752-Ekim 1758	Ferağ	6 yıl 8 ay
Şeyh Ahmed	Ekim 1758- Mart 1763	Ferağ	4 yıl 5 ay
Hasan	Mart 1763- Eylül 1763	Ferağ	6 ay
Seyyid Şeyh Hacı Hasan (1)	Eylül 1763- Nisan 1772	Ferağ	8 yıl 7 ay
Yiğitbaşı-zâde Seyyid Hacı İbrahim ¹⁰	Nisan 1772-Ağustos 1772	Ferağ	4 ay
Seyyid Şeyh Hacı Hasan (2)	Ağustos 1772-Nisan 1774	Fevt	1 yıl 8 ay
Seyyid Hacı Mehmed ¹¹	Nisan 1774- Ocak 1781	Fevt	6 yıl 9 ay
Seyyid Hacı Abdullah	Ocak 1781- Mayıs 1788	Ref	7 yıl 4 ay
Seyyid Yusuf	Mayıs 1788-Haziran 1788	Ferağ	1 ay
Seyyid Ahmed	Haziran 1788	-	-
Çalık-zâde Hacı Mustafa	Aralık 1830	-	-

⁸ VAD. no: 1142, vr.68. Vakıflar Genel Müdürlüğü Hurufat tasnifleri arasında kayıtlı bulunan 1142 numaralı bu defter Tuncer Baykara tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara, 1990.

⁹ Esnaf Ahi Babalığına Muharrem 1165 (Kasım-Aralık 1751) tarihinde getirilen Seyyid Hacı Mustafa'ya Rebihülahir 1165 (Ocak-Şubat 1752) tarihinde esnaf şeyhi olan Hacı Hüseyin'in vefat etmesi üzerine esnaf şeyhliği de verilmiştir. Bu tarihten sonra Ahi Baba olan kişiler esnaf şeyhliğini de birlikte yürütmüşlerdir. Bkz. VAD. no: 1130, s.70.

¹⁰ VAD. no: 1089, vr.65.

¹¹ Seyyit Hacı Mehmet'in vefat etmesi üzerine yerine kısa bir süre oğlu Seyyid Yusuf göreve haksız olarak mutasarrıf olmuştur. Fakat bu kişinin göreve ehil olmadığı Uşak kazasının muhtarları tarafından anlaşılması üzerine bu görev üzerinden alınarak Hacı Seyyid Abdullah'a tevcih edilmiştir. Bkz. VAD. no: 1129, s.106.

Bununla birlikte 1844 yılında Uşak şehrinin ekonomik ve sosyal hayatı üzerine *Temettuat Tahrir* defterleri kullanılarak yapılan çalışmada (Özdeğer 2001) Uşak'ta deri ve dokuma sektörünün en gelişmiş esnaf kolu olduğu vurgulanmıştır. Fakat deri kolunun bu kadar gelişmiş olmasına rağmen görevliler arasında Ahî Baba'nın isminin geçmemesi, bu görevin esnaf üzerinde etkisinin kalmadığını düşündürmektedir.

SONUÇ

XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Uşak'ta bulunan Ahî zaviyelerinden hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır. XIX. yüzyılın başlarına kadar Uşak şehrinde varlığından haberdar olduğumuz Ahî kurumları ve teşkilatına bugün maalesef mahalle, sokak, cadde veya bir iş yeri ismi olarak dahi rastlamak mümkün değildir. Sanki Ahîlik Uşak'ta hiç var olmamış gibidir.

Uşak'ta uzun süre esnafın örgütlenmesinin başında yer alan Ahî Baba esnaf yöneticiliği sıfatını XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. Bu teşkilat Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru yerini Lonca ve Gedik Örgütlerine bırakmıştır. Günümüze kadar sürüp gelen muhtelif yörelerdeki köylerde *Delikanlı Birlikleri*, *Yarân Odaları*'nın kurulması ve işleyişi, *İmece* usulü ile köy işlerinin yürütülmesi, çeşitli sanat kollarının köylerde yaşatılması Ahî teşkilatı sayesinde gerçekleşmiştir. Artık günümüzde Ahîlik, Çıraklık Okulları, Esnaf Dernekleri, Federasyonlar gibi kimliklerle işlevini sürdürmektedir. Hangi ad ve sıfatla olursa olsun önemli olan; doğru, dürüst, ahlaklı, yardımsever, hoşgörülü, küçüğe sevgi ve büyüğe saygı gibi Ahîliğin temel ilkelerini günümüzde yaşatabilmektir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Tapu Defteri (TD) no:438.

Baykara, T. (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Bayram, M. (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya.

Çağatay, N. (1974). *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara,

Ergenç, Ö. (1980). Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri. *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, Ankara, s.103-109.

Faruqi, S. (1994). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Genç, M. (1986). Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri. *Ahîlik ve Esnaf (Konferanslar ve Seminer ve Tartışmalar)*, İstanbul, s.113-130.

Gökçe, T. (2004). XVI. Yüzyılda Uşak Zaviyeleri. *CIÉPO*, (Yay. haz. Tuncer Baykara), (XIV. Sempozyum Bildirileri 18-22 Eylül 2000, Çeşme) TTK, Ankara, s. 211-235.

Gökçe, T. (2001). Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Uşak. *21. Yüzyıl Eşiğinde Uşak Sempozyumu* (25-27 Ekim 2001) C.1, İstanbul, s.201-216.

Küçükdağ, Y. (2002). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konyalı İlim, Fikir ve Devlet Adamları. *Yeni İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya Kitabı*, (Editör: Yusuf Küçükdağ), Özel Sayı, Konya, s.187-206.

Küçükdağ, Y. (1999). Osmanlı Döneminde Konya'da Ahîlik ve Ahîler. *II. Ululararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 13-15 Ekim 1999 Kırşehir, Ankara, s.214-228.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1986). Osmanlı Esnafında Oto-kontrol Müessesesi. *Ahîlik ve Esnaf (Konferanslar ve Seminer ve Tartışmalar)*, İstanbul, s.55-85.

Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, C. I, II, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), Ankara: TTK.

Ocak, Ahmet Y. (1999). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahîlik ve Şeyh Edebali: Problematik Açından Bir Sorgulama. *II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, (13-15 Ekim 1999), KBY, Ankara, s.241-248.

Oğuzoğlu, Y. (1982). XVII. Yüzyılda Konya Şehrindeki Üretim Faaliyetleri Hakkında Bazı Bilgiler. *İÜEFTD, Prof. Tayıb Gökbiçgin Hatıra Sayısı*, XII, İstanbul, s.611-620.

Oğuzoğlu, Y. (2000). *Osmanlı Devlet Anlayışı*. İstanbul: Eren Yay.

Oğuzoğlu, Y. (1980). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya*

Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarih Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Osman Nuri. (1922). *Mecelle-i Umûr-u Belediye*, C. I, İstanbul.

Öntuğ, M. (1999). Hurufat Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824). *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Afyon, s.149-171.

Öntuğ, M. (2001). XVIII. Yüzyıl Uşak Tekke ve Zaviyeleri. *21. Yüzyıl Eşiğinde Uşak Sempozyumu* (25-27 Ekim 2001) C.1, İstanbul, s.421-434.

Öntuğ, M. ve Solak, E. (2001). Uşak Şer'iyye Sicillerinin Şekil ve Muhteva Açısından Değerlendirilmesi. *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II, S.2, Afyon, s.11-25.

Özdeğer, M. (2001). 19. Yüzyılda Uşak Şehrinde

Ekonomik ve Sosyal Hayat. *21. Yüzyıl Eşiğinde Uşak Sempozyumu* (25-27 Ekim 2001) C.1, İstanbul, s.231-258.

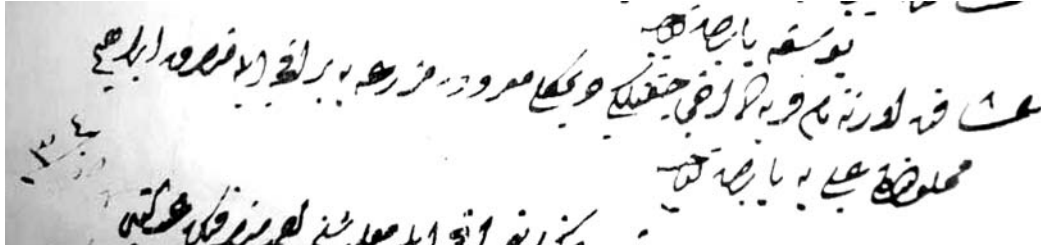
Özdemir, R. (1998). *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Ankara*. Ankara: KBY.

Şahin, İ. ve Emecen, Feridun M. (1988). XV. Asrın İkinci Yarisında Tokat Esnafı. *Osmanlı Araştırmaları*, S.VII-VIII, İstanbul, s.287-308.

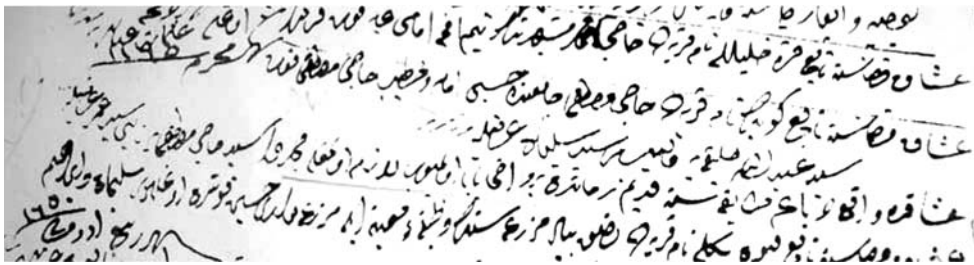
Taeschner, F. (1956). Kırşehir'deki Ahî Evran Zâviyesinin Mütevellisine ait bir Berat. *Vakıflar Dergisi*, S: III, Ankara, s.93-96.

Uluçay, M. Ç. (1942). *Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, XVII. Asırda. İstanbul

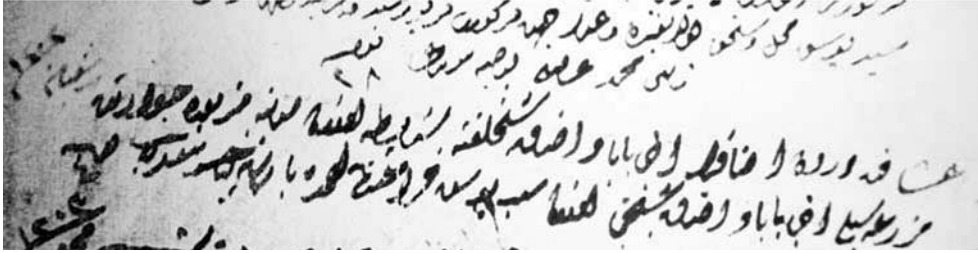
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defteri (VAD) no: 547, 1089, 1116, 1123, 1126, 1129, 1130, 1142.

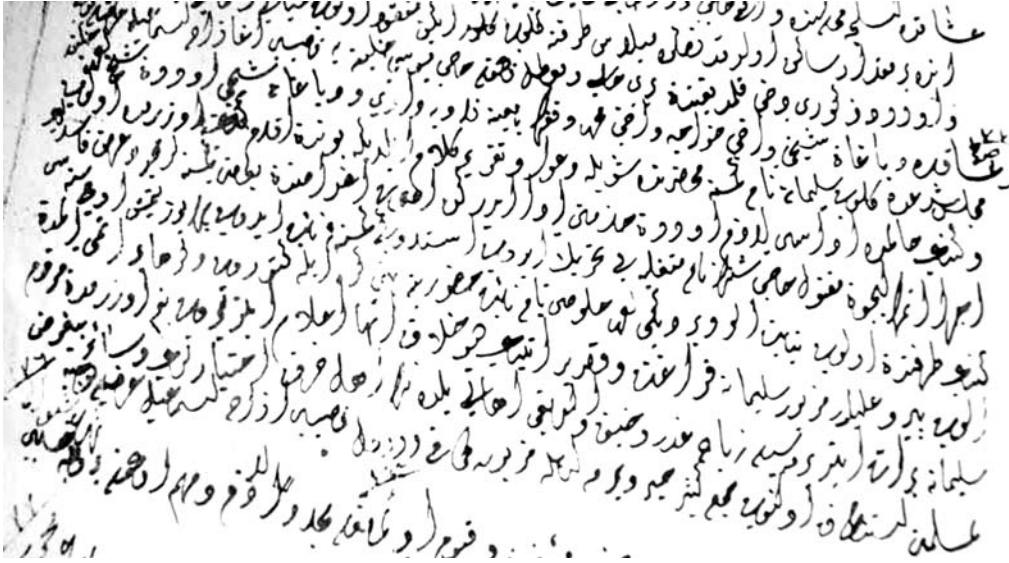
Belge: 1 Uşak'ta Orta nâm karyede Ahî Çiftliği demekle ma'rûf mezraya bir akçe ile mutasarrıf İbrahim mahlûlünden Ali'ye bâ-berât tevcih. (VAD. no: 1116, s.5)

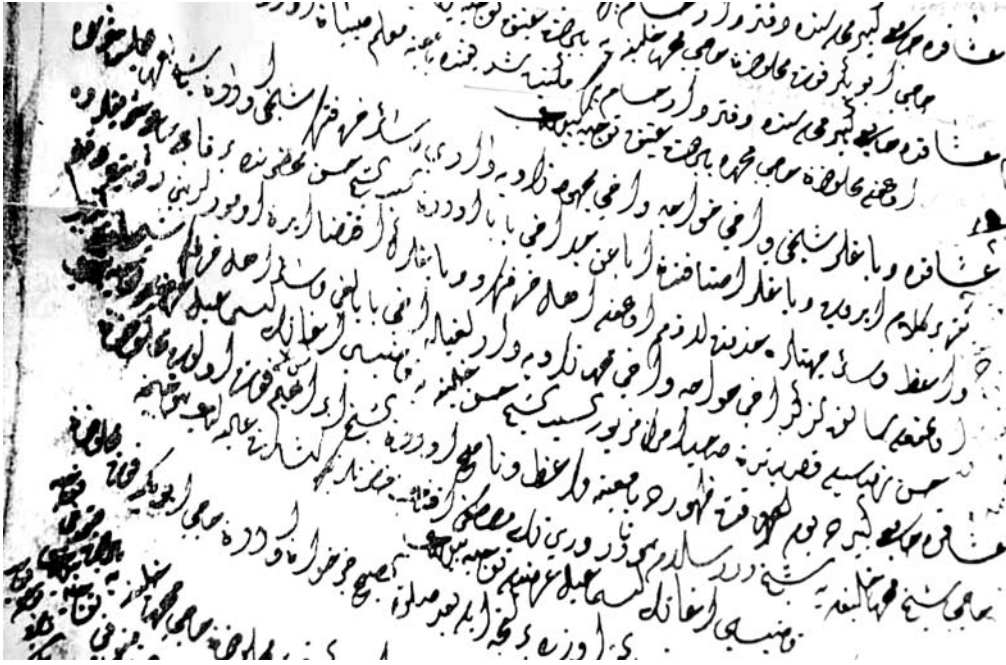
Belge: 2 Uşak'ta vaki' debbağ taifesine kadîm zamandan berü Ahî Baba olmayıp lazım olmağla müceddeden Seyyid Hacı Mustafa'ya Naibi Seyyid Ömer arzıyla. (VAD. no: 1130, s.70)

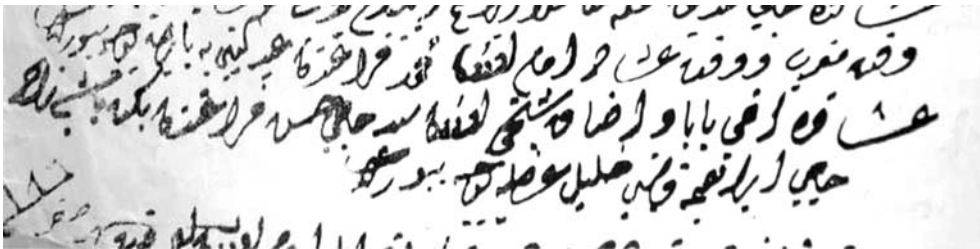
Belge: 3 Şaban 1202 (Mayıs-Haziran 1788) Uşak'ta derûn esnafın Ahî Baba ve esnâf şeyhliğine meşrûta olan medine-i mezbûre civarında mezarısıyla Ahî Baba ve esnâf şeyhi olan Seyyid Yusuf feragatinden Ahmed'e bâ-berât tevcih buyuruldu. (VAD. no: 547, s.75)

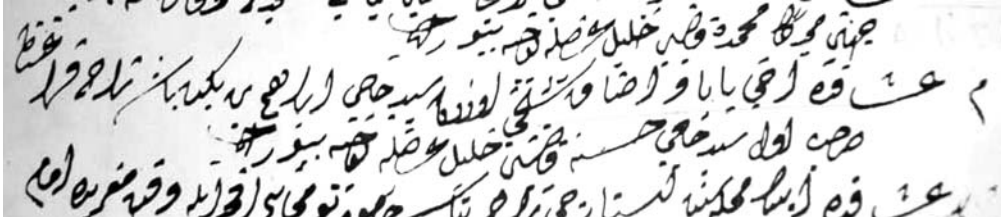
Belge: 4 Uşak'ta debbağân şeyhi ve Ahî Hoca ve Ahî Mehmed vakfının bâ-muayyene zaviyedarı ve debbağ şeyhi olan Şeyh Ahmed Halife meclis-i şer' de gelip Süleyman nâm kimesne mahzarında şöyle dava ve tahrir-i kelâm eylediki bundan akdem kendi üzerimde olup ve kendi halimde edâsı lazım olan hizmeti edâ ederken umûra iğramdan bazı kimesneler mücerred garz-ı fasideleri icra etmek için maktûl Hacı Şinik (?) nâm mütegalibeyi tahrik edip istediği kimesneyi naib edip bin yüz yetmiş üç senesi kendi tarafından olup niyabet oluverdiği Ahmed Hulusi nâm naib huzuruna beni kerre ile getirüb kerhadatımı elimden alıp pîr ve âlîldir mezbûr Süleyman'a feragat ve kasr-ı yed ettirdi deyü hilaf-ı inha ilam etdirip benim üzerimden merkûm Süleyman'a berât ettirmesiyle ziyade gadr ve hayf olduğu ahali-i beldenin ehl-i hiref ihtiyarları ve sair bî-garz-ı müslimin istindak olunub cem'-i kesir haber vermeleriyle mezbûra kemafi'l-evvel kadısı Ağa-zâde İsmail arzıyla tevcih. (VAD. no: 1126, s.103)

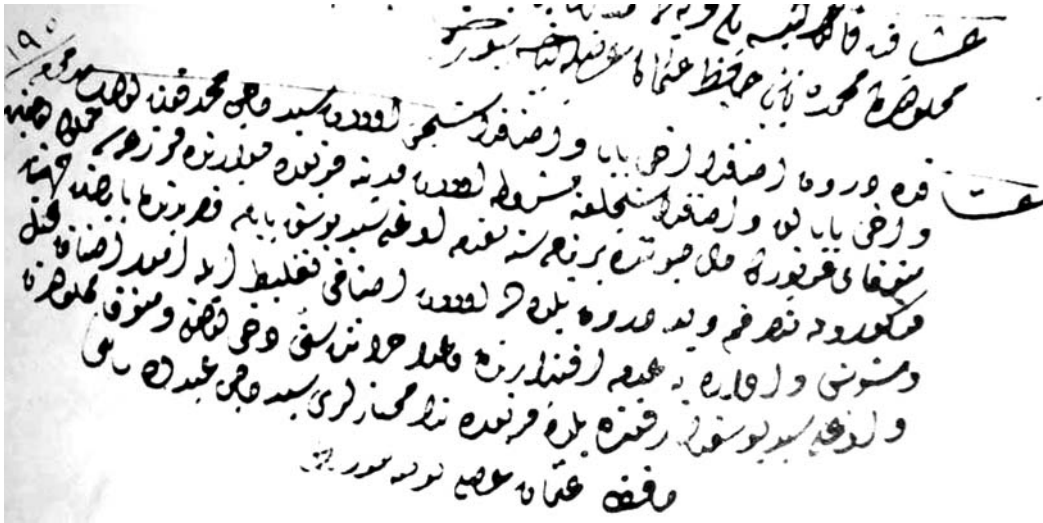
Belge: 5 Uşak'ta debbağlar Şeyhi ve Ahî Hoca ve Ahî Mehmed zaviyedarı sair Hirfetin Şeyhi olan Şeyh Ahmed meclis-i şer' de takrir-i kelâm edip debbağlar esnafından ebâ 'an ced Ahî Baba olan es-seyyid eş-şeyh Hasan mahzarında birkaç câmi-i şeriflerde vaiz ve sair cihetlere hizmet lazım olmağla ehl-i hirfetin ve debbağların iktiza eden umûrlarını rü'yet ve kayım olmağın salifu'l zikr Ahî Hoca ve Ahî Mehmed zaviyedarlığıyla Ahî Babalığı ve sair ehl-i hirfetin şeyhliği kendi hüsnü rızasıyla kasr-ı yedinden sahib-i emriniz mezbûr es-seyyid eş-şeyh Hasan Halife'ye Kadısı Ağa-zâde İsmail arzıyla tevcih buyuruldu. (VAD. no: 1126, s.103)

Belge: 6 Uşak'ta Ahî Baba ve esnaf şeyhi olan Seyyid Hacı Hasan feragatinden Yiğitbaşı-zâde Hacı İbrahim'e Kadısı Halil arzıyla tevcih buyuruldu. (VAD. no: 1089, vr.65)

Belge: 7 Uşak'ta Ahî Baba ve esnâf şeyhi olan Seyyid Hacı İbrahim bin Yiğitbaşı-zâde feragatinden sahib-i evvel Seyyid Hacı Hasan'a Kadısı Halil arzıyla tevcih buyuruldu. (VAD. no: 1123, vr.52)

Belge: 8 Muharrem 1195 (Aralık 1780-Ocak 1781) Uşak'ta derûn esnâfın Ahî Baba ve esnafın Şeyhi olan Seyyit Hacı Mehmet fevt olup ve Ahî Babalık ve esnâfın şeyhliğine meşruta olan medine-i mezbûre civarında mezarı mahlûl olmağın müteveffa-i mezbûrun hal-i hayatında birkaç sene mukaddem oğlu seyid Yusuf babam kasr-ı yedinde bâ-berât ciheti mezkûruna mutasarrıfım deyü derûn belde de olan esnâfı tağlit ile umûr-ı esnâf muhtel ve müşevveş ve idareye adem-i iktidarından maada harasetde sinni dahi olmağla ve müteveffa mahlûlünden ve oğlu seyid Yusuf'un ref'inden belde-i mezbûrenin muhtarları seyid Hacı Abdullah Naibi Hafız Osman arzıyla tevcih buyuruldu. (VAD. no: 1129, s.105)